

A KORSZELLELEM MINT TÖRTÉNET-FILOZÓFIAI KÉRDÉS*

JOÓ TIBOR

Az újabb történetiszemléletnek alapvető belátása, hogy a történeti életben minden összefügg, hogy a kulturális, sőt általában az emberi funkciók egy térben és időben adott körön belül viszonyossági viszonyban vannak egymással, organikus egészet alkotnak; sőt még mélyebbre látott, és felismerte, hogy ennek alapja egy közös lényeg, amely a történeti élet forgatagában élve fejlődik. Nem feladatunk itt e lényeg metafizikai előzményeinek kutatása, csak a jelenségvilág síkján fogjuk szemügyre venni. Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy ez a lényeg maga az élet, amint az emberben jelentkezik, természetesen távolról sem merő biológiai értelemben vett élet, hanem az ember élete, amelyhez elválaszthatatlanul hozzátartozik a szellem is, s csak azért kerüljük el itt a „szellem” szó használatát, mert ezzel is kifejezésre akarjuk juttatni, hogy a szóban forgó organizmusnak nem csupán tudatos, racionális mozzanatai vannak, hanem jelentékeny szerep jut benne emocionális, irracionális élettevékenységeknek. Ámde végső vonatkozásaik mindenesetre ezeknek is a szellem felé irányulnak, a szellemi alkotás síkjára vetülve válnak történeti jelenségekké, sőt egyáltalában láthatókká, felfoghatókká, és így szerepük csak a szellemhez való viszonyukban ítéltető meg. Más szavakkal azt mondhatjuk, hogy bár mi a magunk kutatásaiban a szellemi dokumentumokra vagyunk utalva, nem feledhetjük el, hogy a szellem ezer szállal szövíődik egy alantasabb, kaotikusabb életréteghez, alkotásának anyagát onnan veszi, tevékenysége éppen annak rendezésére, formába alakítására irányul, sőt talán maga is – történeti jelentkezésében mindenesetre – belőle bontakozik, emelkedik ki, ebből a primer életanyagból.

A KOR SZELLEME

A szóban forgó közös történeti lényegnek a megismerés fogalmi síkján három formája van: az általános és egyetemes kultúrszellem, amely időtlen és a legabsztraktabb fogalom, azután valaminő történeti kultúra szelleme és végül a korszellem. A két utóbbi empirikus tartalmat kell hogy magába zárjon. Valamely kultúra szelleme és a korszellem szervesen egybetartoznak, az utóbbi ugyanis az előbbi életének egy-egy szakaszát jelenti, amelyeken át az egyetemes fejlődés vonul. Természetesen kiszámíthatatlanul nagy jelentőségű volna tudományunk számára, ha egyszer megállapítható lenne, hogy a korszellem ugyanabban az időszakban ugyanazokat az alapvonásokat mutatja egymástól független kultúrkörökben is. Ilyen eredmény azonban e pillanatban nagyon valószínűtlennek látszik.

* Jelen szövegközlés azon a szövegen alapul, amely a szerzőtől azonos címen az *Athenaeum* 1933. évi 1. füzetében jelent meg, az 1–20. oldalakon. A szöveget rövidítve, szerkesztve és modernizált helyesírással közöljük. (A szerk.)

A KORSZELLELEM MINT TÖRTÉNET-FILOZÓFIAI KÉRDÉS.

Ira: JÓÓ TIBOR.

As újabb történetiszemléletnek alapvető belátása, hogy a történeti életben minden összefügg, hogy a kulturális, sőt általában az emberi funkciók egy térben és időben adott körön belül viszonyossági viszonyban vannak egymással, organikus egészet alkotnak; sőt még mélyebbre látott és felismerte, hogy ennek alapja egy közös lényeg, amely a történeti élet forgatagában élve fejlődik. Nem feladatunk itt e lényeg metafizikai előzményeinek kutatása, csak a jelenségvilág síkján fogjuk szemügyre venni. Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy ez a lényeg maga az élet, amint az emberben jelentkezik, természetesen távolról sem merő biológiai értelemben vett élet, hanem az ember élete, amelyhez elválaszthatatlanul hozzátartozik a szellem is, s csak azért kerüljük el itt a „szellem” használatát, mert ezzel is kifejezésre akarjuk juttatni, hogy a szóban forgó organizmusnak nem csupán tudatos, racionális mozzanatai vannak, hanem jelentékeny szerep jut benne emocionális, irracionális élettevékenységeknek. Ámde végső vonatkozásaik mindenesetre ezeknek is a szellem felé irányulnak, a szellemi alkotás síkjára vetülve válnak történeti jelenségekké, sőt egyáltalában láthatókká, felfoghatókká, és így szerepük csak a szellemhez való viszonyukban ítéltető meg. Más szavakkal azt mondhatjuk, hogy bár mi a magunk kutatásaiban a szellemi dokumentumokra vagyunk utalva, nem feledhetjük el, hogy a szellem ezer szállal szövíődik egy alantasabb, kaotikusabb életréteghez, alkotásának anyagát onnan veszi, tevékenysége éppen annak rendezésére, formába alakítására irányul, sőt talán maga is – történeti jelentkezésében mindenesetre – belőle bontakozik, emelkedik ki, ebből a primer életanyagból.

As a közös lényeg tehát, amelyre a történeti jelenségek alapján megállapított, teljes életanyag. A kultúra a legmagasabb szintű fejlődést kitevő a történeti világosság legközvetlenebb teremtése, azonos tendenciára bontakozó, közös „szellem”, amely nyilvánvaló, tudományt, vallást, állami és társadalmi jelenségeket, a magánéletet és annak minden elemét egyigébe foglalja, a egészen váratlanul pontosan a felfogottan állandó szemléletből. Nem csupán sőt, sőt, hanem felismerhető, tudatos hatás és érvény az őt, hiszen olyan viszonyokban is.

Abbász.

Joó Tibor: A korszellem mint történetfilozófiai kérdés (1933)

A korszellem kérdése még egy másik fontos történettudományi problémával függ össze, amely különösképpen foglalkoztatja a mai kutatókat, a periodizálás problémájával.¹ A kettő közti viszony az, hogy a periodizálás a második kérdés a korszellemhez képest, mert a történet periodicitása a korszellem változásának tényén nyugszik. S a periódusok kérdésére, természetükre, hordozóikra, összefüggésükre, tartamukra vonatkozó elméletek éppen abban a közös hibában szenvednek, hogy a történeti periódusnak a korszellemmel való viszonyát nem helyes világításban látják, és nem az utóbbiból indulnak ki. A szakaszt vagy egészen periférikus jelentőségű eseményhez kötik, vagy mechanizálják a fejlődés folyamatát, vagy szuppozíciókat kényszerítenek rá, s ezek az egyoldalúságok kihatnak természetesen korszellemfogalmunkra is.

Maga a korszellemp probléma – annak ellenére, hogy oly sokat használt fogalom az utóbbi százötven év történetfilozófiájában és összes történelmi tudományában, hogy a publicisztikáról ne is beszéljünk – egész terjedelmében nem tétetett szisztematikus vizsgálat tárgyává. Nem kutatták, milyen tényezőkből tevődik össze és lényegében mi az a sajátos jelleg, amely a történet szakaszait egymástól elhatárolja, s az összefüggő fejlődés változatait jelenti, csak alkalmazták a kifejezést, mintha már egyértelműleg megállapított terminológiai séma volna, nem mindössze fluktuáló és elmosódó körvonalú vélekedés. A történet- és kultúrfilozófia mindenesetre rendkívül becses indításokkal szolgál a további vizsgálatokhoz – különösen Dilthey, Spranger, Troeltsch, Freyer, Litt és a legelső közt a mi Böhm Károlyunk említhető –, amikor általában a kultúra, az objektív szellem struktúráját és az individuumhoz való viszonyát vizsgálták, de a korszellem legfeljebb csak példaként szerepelt, önmagáért, ön-

magában nem tétetett kutatás tárgyává, s így *sui generis* természete nem derülhetett ki. Azt mondhatjuk, hogy feltártak már igazságok, amelyek a többi történeti jelenség között a korszellemre is érvényesek, de nem azok, amelyek a többitől elkülönítik.

Ellenben számtalan kísérlet történt az egyes korok szellemének meghatározására a történelmi gyakorlatban, s ezek természetesen mind feltételeznek valaminő felfo-

gást a korszellemről általában. Ezek a kísérletek, aszerint, hogy milyen típusú tudós kezéből kerülnek ki, rendszerint két hibában szenvednek. Aki intuitív-deduktív lényegelemzéssel közeledik a történeti anyaghoz, az egypár apriorisztikus kategóriát erőszakol a valóságra, s nem látja meg vagy nem tekinti lényegesnek a kor minden vonását, tehát nem foglalja össze a teljes, individuális korszellemet. A másik típus, az empirikus tekintete elől meg éppen a jelenségek tömege takarja el a lényeges összefüggéseket, igazi alapokat, s amellet az emberi munka korlátozottságából és a tudományok differenciálódásából következőleg csak a kor egész életének egyik vagy másik körét ismerve, ebből a szűkkörű anyagból általánosít, tehát ő sem az egész korszellemet fogja fel. Klasszikus példái a két típusnak Hegel és Ranke. Hegel a maga dialektikus sémája szerint a szabadságtudat fokozataiban látja a korok szellemét, Ranke immans tendenciákban, változó vezető ideákban ismeri fel, amelyeket, úgymond, csak leírni lehet, nem pedig egy fogalomba summázni. De egyoldalúan politikai szemlélet irányítja, s így a korszelmék az ő számára merőben politikai célok.²

A legújabb irodalom számtalanszor megismétli e két klasszikusnak az esetét. A szempontok különbözősége, a metodikai tisztázatlanság az oka, hogy oly eltérő vélemények alakulnak ki a közös lényeg megállapítása körül ugyanazon korra vonatkozólag is, és csak leszármazott vonások azok, amelyekben több kutató is megegyezik.³ Ezek az alkalmi elméletek vagy metafizikumká hiposztazálják a korszellemet, vagy teljesen intellektualisztikusan képzelik el, vagy formalisztikusan merevítik meg. Esetleg mindenik hibába beleesnek. Egészen különös, hogy historikusok, akik pedig az adatokban megrögzített történeti étellel közvetlenül érintkeznek, mily könnyen csábulnak természetlen teoretizá-

1 Magyarul legutóbb Madzsar Imre foglalkozott a kérdéssel: *A világtörténet korszakai*. MTA, Bp. 1932.

2 Érdekes kettejük viszonyára Ranke röviden összefoglalt kritikája Hegelről: *Über die Epochen der neueren Geschichte*. szerk. Alfred DOVE, Duncker und Humblot, Lipcse, 1899. 18.

3 Lásd bővebben: Joó Tibor: A barokk és az egyházak. *Protestáns Szemle*, 1932. 624. és a rá következő oldalak.

a kultúra szelleme és a korszellem szervesen összetartoznak

lásokra. Természetesen vannak szerencsés kivételek, kiktől sok útmutatást nyerhetünk.

A történet élet – ismétljük; nem a materialisztikus biológiai fogalomra gondolunk. De manapság van egy áramlat, amelyik a történetet pusztán az intellektuális alkotáshoz köti, vagy legalábbis az objektívált szellemi tartalomhoz. Erre különösen a kultúrhistorikusok, illetve irodalom- és művészettörténészek

Világszellemjárás –

Hegel megpillantja az elfoglalt Jénába bevonuló Napóleont 1806-ban, amelyet úgy fogott föl, mint a „világszellem belovaglása” (a *Harper's Magazine* 1895-ös ábrázolása) (*Wikimedia Commons*)

Joó Tibor könyvei és különnyomatban megjelent művei

Történetfilozófiai alapok Böhm Károly rendszerében. Studium, 1927.

Ady arca a történetphilosophia megvilágításában. Egyetemi Bethlen Gábor Kör-Studium, 1928.

A történetfilozófia feladata és Ernst Troeltsch elmélete. Az Egyetem Barátainak Egyesülete, 1931.

Böhm Károly ifjúkori önéletrajza. Egyetemi Bethlen Gábor Kör, 1931.

Kerkapoly Károly történetfilozófiája. Adat a hegelianizmus történetéhez. Egyetemi Nyomda, 1932.

Spranger [kiadó nélkül] 1932.

A korszellem mint történetfilozófiai kérdés. Egyetemi Nyomda, 1933.

Bevezetés a szellemtörténetbe. Franklin, 1935; Attraktor, 2017.

A magyar nemzeti szellem. Magyarságtudomány, 1938.

A magyar nemzeteszmé. Franklin, 1939; Universum, 1990.

Nemzetnevelés és szociálpolitika. Állami Nyomda, 1939.

Magyar nyelvű filozófiai kéziratok a Széchényi Könyvtárban. Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtár, 1940.

Mátyás és birodalma. Athenaeum, 1940; Attraktor, 2016; MCC Press, 2023.

Magyar nacionalizmus; Athenaeum, 1941; [magánkiadás] 1997.

Vallomás a magyarságról – A magyar önismeret breviáriuma. Hungária, 1943; Pro Hungaris Kulturális Értékközvetítő Alapítvány, 1995.

Történetfilozófia és metafizika – Válogatott írások (vál. és bev. Filep Tamás Gusztáv) Ister, 2001.

hajlamosak. Könnyen megérthető, hogy vizsgálati anyaguk erre csábítja őket. A korszellem kérdéséhez pedig főként ezek a szaktudósok nyúltak, és így többnyire megfosztották életszerűségétől. A korszellem nem Ranke ideája, sem Lamprecht diapazonja, sem Wölfflin szemléletformája vagy ezeknek különféle változatai. A korszellemet egyik szellemi funkcióból sem lehet kizárólag levezetni, ha így teszünk, feltétlenül torz képhez jutunk. A különböző területeken ugyanis ellentmondó vonásokat elemzünk ki, és tanácstalanul állunk a szintézis szándékával. A korszellem nem is annyira ezeknek az összessége, mint inkább ezeknek a közös gyökere, amely azután a történeti lét folyamán differenciálódva bontakozik ki. Nem azonosítható tehát a világnézettel sem. Ennek ellene mond már az a körülmény is, hogy ugyanabban a korszakban legtöbbször számos különböző és egymással szemben álló világnézet uralkodik. A világnézet másodlagos a korszellemhez képest, intellektualizáltabb, objektíváltabb, szisztematizáltabb származéka annak a kaotikus tartalomnak, amit jobb híján korszellemnek nevezünk. E fogalom felvétele csak akkor indokolt, ha olyasvalamit értünk alatta, ami *a priori* minden történeti és kulturális jelenséghez képest és valóban a korszak végső közös lényegét foglalhatjuk össze benne. A korszellemnek életegységnek kell lennie. Freyer figyelmeztet rá, hogy egy kultúra világnézeti *a priori*ja rációelőtti, nem tudatosan megélt jelentésegység, ezt ő emberi alapmagatartásnak nevezi.⁴ Talán még jobb volna az életmagatartás kifejezést használni, és ebben keresni a korszellem forrását. Hiba volna azonban azt mondani, hogy a korszellem maga ez a tudatelőtti élmény. Éppen oly kevésbé ez, mint ahogy az ember sem pusztán a tudattalan. Hiszen azért oly nehéz a korszellem fogalmi meghatározása, mert, mint maga az ember, aki létrehozza, racionális és irracionális elemek organizmusa, s a különfajta elemek mégis individuális egységbe szerveződnek, s van egy közös nevezőjük: maga az organizmus egyéni és individuális jelleme. A korszellem tehát az ember életmagatartása, amely

4 Hans FREYER: *Theorie des objektiven Geistes*. B. G. Teubner, Lipcse, 1928. 139.

magába foglalja egész mivoltát, összes funkcióit és közös egy bizonyos kultúrkörön és időszacon belül élő egyénekben.⁵

Ennek az életmagatartásnak első formája valaminő életérzés vagy világerzés, amelyben az abszolútumhoz, a kozmoszhoz való emberi viszony fejeződik ki. Ennek az intellektualizáltabb, rendszerezettebb alakja a világnézet, amely a vallásban, filozófiában és a művészetben nyer végső kifejezést. A korszellem tehát lényegében feladat, életfeladat az emberi szellem számára. És éppen ezért mint egy kérdést, egy nagy életproblémát ragadhatjuk meg legtisztábban, legmélyebben. Ez a feladat minden egyes korszakban empirikus kutatás által dolgozandó ki az összes tényezők alapos átvizsgálásával, vigyázva, hogy valóban a végső, közös probléma legyen az eredmény. Itt most csak megvilágítás utalok arra, hogy például korunkban hány különböző világnézet igyekszik megoldani ugyanazt a nagy kérdést, amelyet a világ mai állapota felad, tehát mind beleillenek ugyanabba a korszellembé. Vagy: a *renaissance* által hátrahagyott feladatok reformációt és ellenreformációt, illetve reformkatolicizmust váltottak ki. Hasonlóképpen párhuzamos és közös gyökérre visszamenő jelenségek a pietizmus és felvilágosodás. Egyik sem a korszellem önmagában, de részei a korszellemnek.

Mindez még további belátásokra vezet, ha egy másik szemponttal is vonatkozásba hozzuk. Gyakori hibája mind a filozófiai, mind a historikus vizsgálatoknak, hogy a korszellemet mint állandó struktúrát képzelik el és írják le. Hajlamosak a korszakokat izolálni, s szemléletükben a korszellemeket mint kockakövek váltják fel egymást, élesen elhatárolódva, a történeti fejlődés útján. A filozófusnál ennek forrása absztraháló, stabilizáló hajlamában keresendő, a historikusnál pedig abban, hogy többnyire egy-egy kort dolgoz fel monografikusan. A strukturális szemlélet az evolúciós szempont elhanyagolására csábít. Kétségtelen, hogy a kor és szelleme egységként megragadható történeti valóságok, a korszellem egy állandó lényeg azonos tendenciája, individuális totalitás (Rickert terminológiája szerint), másként nem is beszélhetnénk róla, mert hiszen mindez jelenti azt, hogy a korszellem egyáltalán van. Kétségtelen az is, hogy a történet fejlődése nem egyenletes ritmusú, hanem hol lassabban, hol rohamosabb ütemben folyik tova, és olykor valóban úgy tűnik fel, mintha teljes nyugalomban állana, máskor hajlandók vagyunk azt hinni, hogy egyik pillanatról a másikra következett be a váratlan változás. De ha a történet élet, akkor abban megállás nincs, szakadás nincs, mert az ellene mondana az élet mivoltának. Az úgynevezett katasztrófák tényét távolról sem tagadjuk, de a tapasztalat a szakadatlan mozgást, fejlődést is tanúsítja.

Ebből két belátás következik. Az egyik az, hogy a korszakokat nem szabad kiszakítva szemlélni. Szó sem lehet arról, hogy az előző és következő szakasz nélkül megérthetnénk valamely kort. Ezek egymásból következnek. Ezt a kontinuitást egyrészt a történet alanyának, az embernek lényegi azonossága, másrészt a reális kapcsolat biztosítja. Mindenik korszak az előzőre felel, s kérdést intéz a következőhöz. Mindenik kor szelleme életreakció a múlttal szemben. Sőt éppen e reakció által lesz az egyszerű indifferens időbeliség történeti múlttá, taszítatik a korszellem új magatartása által az antikvitásba. Ez természetesen nem változtat azon a tényen, hogy mindenik *epocha* közvetlen viszonyban van Istenhez. Az abszolútumot igyekszik megvalósítani mindenik a maga sajátos módján. Mindenik végső és egyetemes érvényre jogot tartó magatartást vesz fel az ember és a kozmosz viszonyában, tehát valóban valamennyi korszak szellemében az abszolútum fejeződik ki. De ezt az új magatartást mindig a régi elégtelenségének az érzete váltja ki, mert ha nem így volna, egyáltalában nem következnek be változások a magatartásban, a korszellemben. Tehát a korszellem lényegét csakis előzményével és következményével áttekintve ragadhatjuk meg, genetikus és teleologikus, egyszóval dialektikus szemlélettel. Ez a dialektika természetesen nem lehet Hegel fogalmi dialektikája (bárha ma is igyekeznek

a korszellem
egy állandó lényeg
azonos tendenciája

5 Alois Dempf például igen szencsésen különbséget tesz a kortudat (*Zeitbewusstsein*) és az irracionális elemeket tartalmazó kormozgalom (*Zeitbewegung*) között. Vö. *Sacrum Imperium*. R. Oldenbourg, München-Wien, 1929. 4.

régi merevségében, ha új sémákkal is, feltámasztani), hanem életdialektika, amelynek aktuális formája mindig individualisztikus történelmi kutatással állapítandó meg.

Ez annál könnyebben feltehető, mivel a korszellemet nemcsak izoláltan, de statikusan sem szabad elképzelni. A korszellem életegység, tehát önmagában is fejlődik. A legtrikább esetben szokták ezt szem előtt tartani. A korszellem képét igen nagy időszakaszt átfogva szeretik megkonstruálni, s lényeges jegyei közé korai és késői fázisai vonásait egyaránt felveszik, tehát olyanokat is, amelyek egy bizonyos időpontban már eltűntek vagy még nem bukkantak fel. A korszellem lényegként csak bizonyos közös és átvonuló fejlődési tendencia állapítható meg, a struktúra alakulásának az iránya, sohasem maga a struktúra, s ha struktúráról beszélünk, nem szabad elfelednünk, hogy jelen esetben nem statikus, hanem dinamikus struktúráról van szó.

A ZEITGEIST SZÜLETÉSE

Ha igazán historikus szemlélettel közeledünk egyre mélyebben vissza egy konkrét korszellem eredetéhez, akkor a tapasztalat egy elméletileg is levezethető tényre fog bizonyítani, mégpedig azt, hogy a korszellem is, mint az egész történelmi világ, individualisztikus erők alkotása, amely csak kifejlésében válik – ismét Rickert terminológiájával élve – maga is irreális jelentésegységgé, és léte az egyének tudatában, illetve általában lelkületében gyökerezik. A korszellem forrását egyének lelkében és élményében találjuk fel. Messzemenően óvakodnunk kell a korszellem metafizikai hiposztázisától. Gyakran látjuk ugyanis, hogy a historikus egy konkrét individuális cselekedet, alkotás, érzület motívumát minden további nélkül a korszellem kényszerítő hatásának tulajdonítja, anélkül, hogy aktuális és individuális forrása után nézne. Bizonyos, hogy amikor nem egyszerűen események előadásáról van szó, hanem objektív, általános alkat elemzéséről, könnyen hajlunk arra, hogy azt tekintsük *a priori*nak és az individuumot csak hordozójának, a típus egy példányának, sőt az objektív szellem kreatúrájának.⁶

A korszerűség már eleve adva van a diszpozícióban. Nem az az ember az igazán korszerű, aki a már kialakult korszellemet magába olvasztja, s önmagát hozzá asszimilálja, hanem az, aki alkalmas a korszerű életmagatartás spontán megteremtésére. Ez pedig személyi alkati feltételektől függ. Az egyforma hajlamú egyénektől kiindul, tehát nagyjából már eredetileg is hasonló aktusok könnyen alakulhatnak a közösség tudatában korszellemmé.

Ha mármint a korszellem történelmi életét és a születésekor fennálló korszellemhez való viszonyát vesszük szemügyre, akkor mindenképp azt látjuk, hogy életében van egy kezdő szakasz, amikor még nem kollektívum, hanem teljesen személyhez kötött, a közösség életmagatartása még egészen más. A jövő mutatja meg, hogy az újfajta életlendület magával ragadja-e az egész társadalmat. De amikor már több egyén lelkében is létrejön az új magatartás, a társadalom nagyobb része még akkor is ragaszkodik a régi szellemhez, és a közösség intézményei azt árasztják, s az előőrsek és a nagy tömegek útja eltér egymástól.

Korunk klasszikus példája ennek. A gondolkodók messze előre röpülnek a nagy változások útján, a társadalom egésze pedig a múlt század szellemében kísérletezik a teljesen új természetű kérdéseknek meddő és eleve reménytelen megoldásaival. Csak a tudomány új idealizmusára és

univerzalizmusára gondoljunk, szemben a szociális mozgalmak materializmusával és partikularizmusával, melyet szeretnek kollektívizmusként nevezni. De ha felvetjük a kérdést, hogy melyik az igazi korszellem az ilyen átmeneti időkben, akkor azt kell mondanunk, hogy éppen a két szemben álló tényezőnek egymásközti magatartása is egyik eleme a korszellemnek. Ilyenkor az

a korszerű életmagatartás spontán megteremtése

⁶ Vö. Erich ROTHACKER: *Einleitung in die Geisteswissenschaften*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1920. 23.

általános korviszonyokhoz tartozik az is, hogy a régi eredetű, még fennálló és természetesen fennmaradni igyekvő közszellem maga világnézeteivel és életberendezésével, egész kultúrájával nem felel meg az új feladatoknak, tehát az új életkérdés megérzőinek ezzel az antitézissel szemben is éppen úgy állást kell foglalni, mint akár a tudományos kutatások eredményeiben feltáruló új világképpel szemben. Hasonlóképpen ez a feladat hárul a régi, fennálló korszellemre is az új mozgalmak irányában. A kozmoszhoz, amely feleletre hívja őket, hozzátartoznak mindketten, valamint kettőjük viszonya is.

E kezdő időszakban a korszellem nem is ér el eleinte a tudatosság fokáig. Hosszú ideig lappang nyugtalanító érzés, vágy és tárgyitalan akarások káoszában. Ekkor még inkább negatív módon, elégedetlenség, tagadás alakjában jelentkezik. Majd utat lel az új, a tudattalan élet megoldja problémáját önmagában, alkalmazkodik önmagához, hasadása összeforr és ez élmény hullámai felcsapnak a tudatig. Lehet, hogy az életgyakorlat már régen megvalósított egy elvet, anélkül, hogy fogalma volna róla. Ez az idea lesz az új kultúra középponti elvévé, termékeny csírájává. Ennek a kristályosításával válik a korszellem, ez az eredetileg kaotikus életforrongás kultúraalkotó erővé, határozott organizmussá.

A korszellem és a kultúra viszonya joggal tűnhet fel a figyelmes szemlélő előtt különösnek. A kulturális átalakulás ugyanis sohasem mutat olyan újságot, mint maga az az életlendület, amely létrehozta. Az élmény, a feladat, a teremtő akarat és célja mindig sokkal radikálisabb, mint az az eredmény, amelyet az objektív alkotások síkján valóra hív. A szándékhoz mérve a legforradalmibb újítás is csak szerény módosítás vagy felújítás. A kultúrtörténet fanyarkedvű historikusnak gyakran szolgáltat alkalmat, hogy a nevetséges egeret emlegesse a hegyek vajúdásának láttán. Távol áll tőlünk a kultúra életének végtelen változatosságát tagadni a részletekben; de a motívumoknak bármily változatosságát tapasztaljuk is, e variációk mögött néhány állandó téma átdolgozásait kell fel-

Korunk szelleme –
Német nyelvű „korszellem”
felirat a brit Lancasteri
Egyetem közelében, 2015
(*Jim Huxter felvétele*)

Kommentár Joó Tibor szellemtörténeti munkásságához

A két világháború közötti esszénemzedék szorgalmas és tehetséges tagja volt Joó Tibor (1901–1945). Nevét a marxizmus egyértelműen számúzta a tudományos diskurzusból, 1945-ös halála után keveset emlegették, a kommunizmus ideje alatt pedig teljesen csendbe burkolták. A rendszer-változtatást követően egyre többször hangzott el értékelés vagy említés róla; általában Joó Tibor nemzetkonceptiójának újszerűségéről, annak humanista oldaláról megemlékezve.

1901. augusztus 21-én Kolozsvárott született, a románok bevonulásakor Magyarországra jött. A Kolozsvárról Szegedre költözött egyetemen szerezte filozófiából diplomáját, majd 1928-ban doktorátusát. Tanulói alatt a Szeged–kolozsvári Bethlen Gábor Kör főtitkáráként tevékenykedett. 1929 és 1933 között *alma matere*, azaz a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának munkatársa volt. 1933-ban Budapestre költözött, ugyanis a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárban, későbbi nevén az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozott, először mint szakdíjnok, majd segédőr, végül könyvtárnok. 1939-ben a történetfilozófia magántanára lett a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen. Kétszer tüntették ki Baumgarten-díjjal: 1934-ben mint esszéíró, 1940-ben mint filozófiai szakírót.

Joó Tibor filozófusként a Böhm Károly-i erdélyi idealizmus harmadik nemzedékéhez tartozik, mestere a magyar filozófusok között Böhm és a nyomdokában járó szintén erdélyi Bartók György, aki tanította is. Az 1920-as évek végén, '30-as évek elején írott első hosszabb lélegzetű művei is ennek a hagyománynak a megismerését szolgálták, felújítását végezték és módszertanának használatát mutatják (*Történetfilozófiai alapok Böhm Károly rendszerében*. 1927, *Ady arca a történetphilosophia megvilágításában*. 1928, *A történetfilozófia feladata és Ernst Troeltsch elmélete*. 1931, *Kerka-poly Károly történetfilozófiája – Adat a hegelianizmus történetéhez*. 1932). Ennek kapcsán érdeklődése már korán, a '30-as évek legelejétől a magyar filozófiai hagyomány felé fordult s több tucat írást szentelt az elfelejtett, vagy fel sem fedezett (!) magyar bölcséleti írásoknak. Ennek jegyében Kölcsey Ferenc 1941-es *Nemzeti hagyományok*-kiadásához ő írt utószót. Ide tartozik, hogy a történelem segédtudományainak, a bibliográfiának és a historiográfiának jelentős szerepet szánt rendszere és gondolkodása felépítésében. Számos tudománytörténeti, könyvészeti és kiadványismertető cikket írt, köztük 1940-ben hivatalból pedig összeállította a Széchényi Könyvtárban található magyar nyelvű filozófiai kéziratok katalógusát.

Megállapítása szerint a német *Geistesgeschichte* – azaz a szellemtörténet – iskolájával egy időben jelent meg Magyarországon is egy újidealista, a történelmet a benne ható és objektívalódó szellem történeteként felfogó történelemszemlélet, amely később egységes, koherens történetfilozófiává szilárdult. Joó Tibor a magyar szellemtörténeti iskola egyszerre rendszerező és önkritikus képviselőjévé vált a '30-as évek közepére, s mint ilyen, mind az első, 1932-es, mind pedig a második, 1938-as szellemtörténet–pozitivizmus vitában részt vett. Főképpen Dilthey, de még inkább Spranger, kevésbé Troeltsch elméleteire támaszkodva írta meg az első magyar szellemtörténeti kézikönyvet *Bevezetés a szellemtörténetbe* címmel, 1935-ben. Ekkorra a legkonzekvensebb hazai szellemtörténezzé vált.

E könyve kiadása után pályaforduló következett be, amikor is 1936–37-től rendszeresen foglalkozni kezdett a nemzetszeme történetével, amelynek sok kisebb írást (A magyar nemzeti szellem. *Magyarságtudomány*, 1937/1–4), de több könyvet is szentelt. Utóbbiak közül elsőként, 1939-ben *A magyar nemzeteszeme* című jelent meg, majd ezt követte két évvel később egy bővített és átdolgozott munka, *A magyar nacionalizmus*. A kutatáshoz felhasznált forrásokat 1943-ban *Vallomások a magyarságról – A magyar önismeret breviáriuma* címen adta ki. 1940-ben az ötszáz éves Mátyás-évfordulóra időzítve feldolgozta *Mátyás és birodalma* címmel a 15. század második felének történetét – ez a kötet valóságos mesterműve a kultúr- és szellemtörténeti szintézisnek. Nemzeteszeméről szóló művei mind oda hatnak, hogy a nemzet nem származási közösség, hanem a hivatás valóságát felismerő kollektívum, azaz szellemi fogalom, sőt a népek történetében a tökéletesedés útján vezető utolsó állomás.

ismernünk. A témákba zárt lehetőségek korlátokat szabnak. A történet bizonyos kultúrformák megismétlődését és *renaissance*-okat mutat. Bizonyos világnézeti, etikai, politikai, társadalmi, gazdasági, művészeti, szemléleti alaptípusok vannak, melyek újra és újra felbukkannak, és a kultúra fejlődését áttekintve, az érzelmek, gondolatok, eszmék, célok úgyszólván igen korlátozott számú fajait állíthatjuk össze. Arról nem is beszélve, hogy a kor kultúrájában feldolgozott ismerettömeg legnagyobb részét a múltak hagyatéka. Egy kor kultúrája mindig kultúrszintézis, Troeltsch kifejezését használva, azaz összegyűjtése, megrostálása, kiválasztása, esetleg megszükitése vagy kibővítése és új rendszerezése

Folyóirat-publikációját 1929-től kezdve számos periodikában folytatta, egészen az ország német megszállásáig. Cikkei jelentek meg a debreceni *Széphalomban*, a budapesti *Magyar Szemlében* és a *Protestáns Szemlében*, egymással párhuzamosan írt a *Nyugatba* és a népiek *Válaszába*, rendszeresen megjelent a nagymúltú *Századokban* és a *Budapesti Szemlében*, a Magyar Filozófiai Társaság lapja, az *Athenaeum* tizenhat munkáját közölte, a *Magyar Csillag*, a *Napkelet*, a *Magyarságtudomány*, a *Könyvtári Szemle* és a *Magyar Könyvszemle*, valamint a *Tükör* és a *Búvár* is rendszeresen publikálta írásait. A II. világháború kitörésétől kezdve cikkezett a *Magyar Nemzetben*, mégpedig a polgári-konzervatív napilap „szellemi honvédelemként” emlegetett történetpolitikai programjába illeszkedően. Konzervatív demokrataként lépett be az 1942-ben alapított Magyar Történelmi Emlékbizottságba.

Kelenföldön, a Bocskai út 49. számú házban élt és dolgozott. Szerencsétlen körülmények között, a nyilas korszakot és a háborút a fővárosban túlélve, halt meg: az óvóhelyről felmerészkedve eltalálta egy légiakna, ennek következtében hunyt el 1945. március első napján. Ideiglenesen temették el, ahonnét földi maradványait exhumálták, hamvait 1947 májusában a Németvölgyi úti temetőben, annak felszámolása után pedig a Farkasrétiben helyezték örök nyugalomra. Sírját 2004-ben védetté nyilvánították.

Az *Athenaeum* 1933. évi 1. füzetében jelent meg *A korszellem mint történetfilozófiai kérdés* című szabatos történetfilozófiai dolgozata, amelyet az Egyetemi Nyomda kiadásában különnyomatban is forgalmaztak. Ebben ifjúkori neohegelianizmusának alapszerkezetét őrizve Hegel – és a nyomában járó Böhm Károly – rendszerét az életfilozófiával oldja, így a klasszikus idealizmus, valamint a kortárs német kultúrfilozófia (ha tetszik, mint tézis és antitézis) magasabb színté emelésére, vagyis ezek szintézisére törekszik. Éppen ezért felhasznál és meghivatkozott történetbölcséleti forrásai között Dilthey, Spranger és Troeltsch mellett immár Hans Freyer is helyet kap. Joó Tibor ebben az írásában a hegeli korszellemet (*Zeitgeist*) se nem mechanisztikusan, se nem metafizikailag fogja fel, hanem a következők szerint: „a korszellem egy állandó lényeg azonos tendenciája, individuális totalitás [...] A korszellem nem is annyira ezeknek az összessége, mint inkább ezeknek a közös gyökere”. Ez alatt azt értette, hogy a korszellem a történelem során dinamikusan változó „életegység”, ennél fogva előzményeivel és következményeivel együtt kell szemlélnünk, hiszen dialektikus értelemben folyvást alakul. Éppen ezért statikus szemlélete helytelen, hiszen nem csak a történelem során változik, hanem önmagába vetten is folyvást alakul; saját szavait idézve: „A korszellem lényegeként csak bizonyos közös és átvonuló fejlődési tendencia állapítható meg, a struktúra alakulásának az iránya”. A korszellemben nem a tiszta objektív szellem érvényesül, hanem a teljes élet, a reális valóság – írja, ám érvelésében mégiscsak visszatér a hegeli rendszer csorbíthatatlan alapvonása, amikor azt olvassuk, hogy „nem a korszellem normál, hanem ő maga is úgy jó létre a felette álló normák hatására”. Hogy ez a hegeli *Weltgeist*, azaz a Világsszellem-e, arra nem kapunk választ, de az kiderül, hogy e dinamikus történelmi struktúrán belül jön létre az a nagy szintézis, amely az egymásra következő korszellemekek végösszege. Erről az állítja, hogy teremtője valóságos „kultúraalkotó erő”, amiből az következik, hogy a korszellem a kultúrában ragadható meg.

Egy másik, öt évvel később keletkezett, intelligensen kidolgozott szövegében, amely a *Korszellem és könyvkötészet* címmel jelent meg, azt írja, hogy „valamely történelmi kor szelleme, az a jellemvonás, amely lényegének tekinthető, az egész kultúra területén megnyilatkozik, minden alkotásban, a legapróbb kulturális jelenségben is jelentkezik és sajátos jelleget ad nekik” (*Magyar Könyvszemle*, 1938/2. 165). Ezt, akárcsak 1933-as szakcikkében, azonban ismét csak nem mechanisztikusan értelmezte, hanem az emberi élet egészének tükrében szemlélte. Ez a szemlélet, amint az imént idézett szöveg címe is mutatja, a kultúra minden részében – legyen az könyvkötészet vagy fegyverzetfejlesztés, ipari formatervezés vagy popkulturális alkotás – föl tudja fedezni az aktuális *Zeitgeist* (ki)alakulását. Röviden tehát, a korszellem mindig egy adott korszak szelleme.

Irodalom:

Ferenczi László: Joó Tibor. *Esszémonográfia egy befejezetlen életműről*. szerk. Tóth Szilvia, Hungarovox, Bp. 2022.

Richly Gábor: Joó Tibor mint történetpolitikai gondolkodó. *Protestáns Szemle*, 1998/2.

Történetfilozófia és metafizika. Válogatott írások. vál. és bev. Filep Tamás Gusztáv, Ister, Bp. 2001.

Békés Márton

egy középponti eszme körül szétszórt, már korábban – esetleg számtalanszor – más összefüggésekben állott elemeknek és kifejlésre csak most érett kezdeknek; ezek most új összefüggésekbe kerülnek, új jelentőséget nyernek, sőt új jelentést. A kultúra újsága magában a szintézis tényében és formájában rejlik, ez az a mozzanat, amely a korszellemmel közvetlen, mégpedig funkcionális viszonyban van. A korszellem közvetlen kifejeződése ez a szintézis, amely a maga teremtő aktusával az emberi testi-lelki-szellemi struktúrában, az élet tendenciáiban és a történelmi fejlődés eredményeiben adott anyagot individuális egésszé fogja össze. Mint egész teljesen új és eredeti, ha részei nem is azok.

A KORSZELLEM KULTÚRÁJA

Mindebből világos annak fontossága, hogy össze ne tévesszük a korszellemet a kor kultúrájával, hanem azt a történeti élethelyzet által kiváltott teljes és eredeti emberi életmagatartásban ismerjük fel, amely a tárgyi kultúrát magához idomítja. Mint láttuk, ez az idomítás sohasem hozhat létre gyökeresen újat, sőt itt-ott maga a korszellem friss ínsége esik áldozatul, s az élet elégedetlen lesz önmagával. Éppen ez az antitétikus viszony válik a történeti fejlődés dialektikus forrásává, ösztönzőjévé, amely az életet új és új erőfeszítésekre, egyre tovább hajszoja.

De ha ilyen éles különbséget teszünk korszellem és kultúra közt, a historikus joggal kérdezheti: megismerheti-e egyáltalában a korszellemet, minthogy annak nincs más tanúja, mint az őt tükröző kultúra. Minden bizonnyal, de csak az emberi megismerés egyetemes határain belül. Ebbe a kérdésbe sem mélyedhetünk itt bele, csupán röviden utalhatunk arra, hogy a historikusban is ugyanaz az emberi élet tevékeny, amelyik a korszellemben is fellobog, tehát a megértés alapfeltétele megvan; hogy továbbá a korszellem mégiscsak él a kultúra sémáiban; tehát a historikus megérezhetheti és utánaélheti, ha visszafele halad a külsőtől a belső és a kifejtett formáktól a kezdet alaktalan forrásai felé, ha megleti azt a történeti élet-szituációt, amely az új szellemet kiváltotta és megleti a ráfelelő életmagatartás első, egyéni és szubjektív gesztusait, s ha ezt az így kézbe kapott fonalat nem ejti el a fejlődés bonyodalmaiban.

A kor szellemét kutató historikus felhasználja az irodalom-, művészet-, tudomány-, vallás-, politika-, gazdaság- és társadalomtörténelem eredményeit, hogy a kor kultúrájának a képét megalkothassa, de csak anyagul használhatja, amely felett szuverén módon uralkodik, nem engedi félrevezetni magát, nem áll meg az így feltárolt sémáknál, hanem a formákban az élet nyilatkozatait szemléli. De nem engedi megtéveszteni magát az illető kor bármelyik gyermeke által sem. Számára csak tüneti, nem döntő jelentőségű, hogy mit nevezett, mit tartott egyik vagy másik egykorú a kor szellemének. Ezek ugyanis többnyire nem azt az elsődleges életmagatartást, hanem vallási vagy filozófiai eszmét, művészeti stílust vagy politikai-szociális célt azonosítanak a korszellemmel, tehát legfeljebb világnézeti formát. De még ha az élet mélyére nyúltak volna is, akkor sem döntő a vélekedésük. Nem, mert ők nem láthatták a fejlődés egész útját, azt az egész dialektikát, a honnan és hová, amely egyedül lebbentheti fel az utókor tekintete előtt a korszellem lényegét elfedő leplet. Azzal azonban minden kutatónak tisztában kell lennie, hogy az életet az öntudattal maradék nélkül megragadni sohasem lehet.

A kultúra legalább szellemi jelentésegység, a korszellemben azonban nem a tiszta szellem, hanem benne az egész élet részes, a teljes valóság és nem tiszta elvek, hanem konkrét szükségletek behatására jó létre aktuális formájában. Tetejes része van alakulásában a történeti kauzalitásnak és a lélektani mechanizmusnak. Ami pedig uralmának alapját illeti, az sokkal inkább nyugszik, láttuk a korviszonyok minden egyén számára azonosságán, mint értékelésen, amely igen keveseknek adatik meg. A korszellem maga nem normatív. Ám közvetlen viszonyban van a normák világával. Közvetlen viszonyban, mert hiszen ez az életmagatartás a teljes élet akciója, részes tehát benne a szellem is, őelőtte pedig tisztán fénylenek az örökké érvényes értékek, a normák.

Fejtegetéseink köre összehárult és visszaérkeztünk kiindulási pontunkhoz. A korszellem végeredményében, lényege legmélyén az abszolútummal szemben foglal állást. Benne az ember viszonya fejeződik ki a normákhoz és a valósághoz. A feladat, amely a korszellem ösztönzője, amelynek a korszellem a megoldási kísérlete, éppen az, hogy a történeti valóságot, amint a kezünk közt alakul, a normák irányába vonjuk, hogy a változó élet és az örökegyazon normák egységét újra és újra megkíséreljük minden új történeti szituációban. Tehát nem a korszellem normál, hanem ő maga is úgy jó létre a felette álló normák hatására. A korszellem az értéktudattal megáldott személyiségeknek szubjektív normaélményéből hajt ki. Megléteben azután azokat is a norma felé irányíthatja, akik a spontán megelérsre nem képesek. De ő maga nem a normák, hanem a valóság világába tartozik. Ezért veszti el idővel életerejét, és szakad fel belőle újra a feladat, amely új magatartásra készíti az embert. ■

a feladat
a korszellem
ösztönzője

